

# ABAY KUNANBAY ŞİİRLERİNİN METİNLERARASILIK POTANSİYELİ

Geliş Tarihi/Received: 20.12.2017 - Kabul Tarihi/Accepted: 05.01.2018

**Temirgali Esembekov**

Prof.Dr., El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı, Kazakistan  
[esembekov53@mail.ru](mailto:esembekov53@mail.ru)

**Aygül Şengün**

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Doktora öğrencisi  
[aygulsengun13@gmail.com](mailto:aygulsengun13@gmail.com)

## Öz

Kazakistan coğrafyasında meydana getirdikleri eserleri ile günümüze kadar tesirleri devam edegelen birçok şair ve yazar vardır. Fakat bu büyük şair ve yazarların hiç biri Kazak edebiyatında Abay Kunanbay kadar tesirli olmamıştır. Abay Kunanbay fikirleri, şiirleri ve kara sözleri ile çağdaş Kazak edebiyatının teşekkülüne en büyük tesiri olan Kazakistan'ın en büyük filozof-şairidir. Abay Kunanbay'ın günümüz şairlerine tesirini Galım Jaylıbay'ın "Ardaküren" adlı son kitabında yer alan şiirlerinde görmek mümkündür. Bu etkileşim sadece üslup ve dilsel birlikler açısından değil metinlerarası ilişkiler yönüyle de incelemeye değer olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada genç şairin şiirlerindeki metinlerarası ilişkilerin türleri irdelenerek, özellikle Kazak şiirindeki edebi etkileşimin yaygın şekli ithaf şiirleri üzerinde durularak, genç şair Jaylıbay'ın Abay'a ithafen yazdığı şiirlerinin incelemesi yapılmıştır. Metinlerarası etkileşimin tekniklerine değinilerek Kazak Edebiyatında nesir ve şiir türlerinde sık rastlanan örneklerine yer verilmiştir. Abay Kunanbay'ın şekil ve muhteva bakımından yeni olan "Segiz Ayak" şiiri Galım Jaylıbay'ın "Yankı" şiiriyle karşılaştırılarak yeni şiirin eskiyle bağlantısı nesiller arası edebi diyalog örneği olarak ele alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Metinlerarasılık, Edebi Diyalog, Telmih, İma

## INTERTEXTUAL POTENTIALITY IN ABAY KUNANBAY'S POETRY

### Abstract

In Kazakhstan region, there are many poets and writers whose works continue to influence until our present day. But none of these great poets and writers were as influential as Abay Kunanbay in Kazakh literature. Abay Kunanbay is Kazakhstan's greatest philosopher-poet, whose greatest influence on the formation of contemporary Kazak literature with his ideas, poems and kara words. It is possible to see the influence of Abay Kunanbay on contemporary poets in his poems in the last book "Ardaküren" by Galım

*Jaylibay. This interaction was determined not only in terms of stylistic and linguistic associations but also in terms of intertextual relations. In the study, the types of intertextual relations in the poetry of the young poet are examined and especially the poems written by the young poet Jaylibay in Abay are examined, especially with the dedication poems of the literary interaction in Kazakh poetry. The techniques of intertextual interaction are mentioned and examples of common prose and poetry types are mentioned in Kazak Literature. Abay Kunanbay's novel "Segiz Ayak", which is new in terms of form and content, is compared with the poem "Echo" by Galim Jaylibay and the connection of the new poem with the old one is taken as an example of literary dialogue between the generations.*

**Keywords:** *Intertextuality, Literary Dialogue, Telmih, İma*

XX ғасырда модернистік бағыттарға бас бұрған әдебиетшілер көркем шығармадағы авторлық диктатура мен автократия туралы жиі айта бастады, олар шығармашылық еңбекке қатысты дәстүрлі ғылыми көзқарастардың көбін мойындаған жоқ. Әдеби еңбектегі суреткерлік шығармашылыққа күмәнмен қарады. Классикалық түсініктегі өте белсенді автор образы пассив қалыпқа түсірілді, қай қаламгер болмасын, ол - өз күшімен замандағы күрделі болмысты бейнелей алмайтын қауқарсыз, дәрменсіз адам деген пікір қалыптастыруға күш салды. Олардың ойынша, автор - бұрыннан белгілі, яғни "дайын әдеби шикізатты" белгіленген бір "бағдарламалар" арқылы өңдейтін аппарат екен. Мұндай көзқарастарды қорғаштағандар ақыр аяғында авторға тиесілі шығармашылық еңбекті былайша анықтаған; қаламгер міндеті - әдеби дәстүр ұсынған дайын нәрселерді өзінше құрастыру, оны шама - шарқынша ортаға бейімдеу. Бұл жағдайда барлық белсенділік оқырманға берілді. Р.Барт оқырман талқылауына шексіз еркіндік беру үшін авторды «өлтіріп» қойды. Ал Пол де Ман болса, мәтіндегі автор мені мен оқырман мені бір-бірін жоқ қылуға тырысатын қарама-қарсы күштер деп бағалаған. Уақыт өте келе автор ұғымының тарихи құбылыс екендігі мойындала бастады. Демек, сөз өнері үшін мәнді өмірлік құбылыстың қайсысының болмасын өнерде бейнеленбес бұрын өмірде көрінгені, яки суреткерді толғандырмас бұрын қауымды ойландырғаны шарт екен. Әдеби шығармашылықтың интермәтіндік болмысының басты бір сыры осында жатыр. Әлемді мойындатқан әрбір көркем туынды – жалпы адамзаттық эстетикалық бірлік пен ұлттық әдеби танымның ерекше симбиозы деген пікір орныққан, әрбір оқушы сол мәтіннен өзіне бұрыннан таныс оқиғалар мен бейнелерді таниды, содан кейін жаңаларына назар салады. Көптеген зерттеушілерді тұлғалар мен шығармалар арасындағы терең үндестік пен айқын ықпалдастықтың осындай көріністері таң қалдырған. Қай кезде болсын өнер атаулы қырық құйқылжып жатқан әлеуметтік құбылыстардың астарына үңіліп, адам жанының қалтарыстарын қадағалап, өткен тарих тәжірибесіне сүйеніп, болашағына көз жүгіртіп отырып, дамуға тырысар. Машықты пайымдау, айшықты психологиялық талдау, пәлсапалық толғам, мифопоэтикалық алмастырулар, бүгінді – бағзыға, бағзыны – бүгінге көшіру, өңді – түске, қиялды – шындыққа, әсерді – тұжырымға

айналдыруда талай ауыс-түйіс жатыр. Осыларды иждихатпен зерделеу қажет-ақ.

Адамдардың әсер-түйсігіне, ой-санасына, парасат-құлқына, іс-әрекетіне, қиялы мен қиянына әсер ету үшін суреткер алдымен сөз құдіреті мен құзіретіне жүгінер, өткенге қарайлар, алдағыға ұмтылар, сырласып, жырласып, жарысып, тартысып, табысар. Бұл үрдіс өте күрделі, өйткені ақын-жазушылар арасында қайшылық, жалғастық, үндестік, ынтымақтастық, ықпалдастық, қарсыластықтық түр-түрі болып жатады. Мұндай шығармашылық әсер-ықпалды, алыс-берісті, ауыс-түйісті интермәтіндік зерттеулер арнайы қарастыруда.

Ғылыми айналымға ХХ ғасырдың 60-жылдары Ю.Кристева енгізген бұл ұғым кез-келген мәтіннің іргелі мінездемесі, органикалық қасиеті ретінде қабылданған. Біраз уақыт постмодернистердің оңды-солды қолданатын кезекші категориясына айналып, өзінің беделін төмендетіп алған кездері болғаны да рас. Ғасырлар тоғысында әдеби коммуникацияға деген қызығушылықтың ерекше күшейгені жаһандану үдерістерімен байланысты. Мәтінді филологиялық тұрғыдан танып түсіндіру үшін алдымен ондағы автордың өзінікі мен өзгенікін анықтайтын дерек пен дәйекке айрықша мән берілді. Сондықтан авторлар мен мәтіндер арасындағы бір-біріне қатысты қандай да бір байланысты көрсететін сілтеме, үзінді, аллюзия, пастиш, палимсест, репродукция, римейк, реминисценция, плагиат, бейімделу, иемдену, дамыта қолдану сияқты құбылыстардың төркінін анықтауға ден қойылды. Мәтіннен тыс тұрған ақпараттардан да интермәтіндік ортақ деректер іздеу жиірек кездесіп отыр. Ғылымда Париж, Санкт-Петербург, Сібір сияқты топонимдер төңірегінде қалыптасқан полимәтіндік бірліктер туралы қызық деректер бар. Бір мезгілде немесе бір кеңістікте дүниеге келген, идеялары өзектес, тақырыптары ұқсас шығармалар арасында осындай сырттай ортақ белгілермен қатар, көзге түсе бермейтін ішкі байланыстар да болады екен. Мұндай полимәтіндік бірліктер құрайтын топонимдер ұлттық әдебиетімізде де баршылық: Алматы, Көкшетау, Сырымбет, Шыңғыстау, Жидебай, Қарауыл, Сарыарқа және т.б. Ұлттық әдебиеттануда осындай полимәтіндік бірліктер арнайы қарастырылмай жүргені ойландырады. Ортақ нысандар мен тақырыптар, ыңғайлас образдар мен персонаждар, стилдік ұқсастықтар, поэтикалық сарындастық, иммиотикалық және мифтік байланыстар да интермәтіндік ыңғайда қарастыруға әбден лайық. Демек, өткен мен бүгінді, жаңа мен көнені қарама-қарсы қойып, біреуін еңсеруші, екіншісін еңсерілуші күш ретінде қарастыруға да болар, бірақ бұл орайда салмақты ой айту үшін мықты ғылыми негіз керек. Олардың кейде бір-бірімен қатар жүретіні, баз бірде жарысатыны, ретіне қарай бәсекелес болатынына мысал аз емес, дегенмен әдеби мәтіндердің көбінесе бір-бірін толықтыруға, өзара сырласуға жақын тұратыны жиірек кездеседі. Көркем шығарманың өзіне дейінгі туындыға жауап ретінде немесе аға буынға бүгінгілер атынан есеп беру түрінде жазылатыны да тарихтан белгілі. Осындай көркем диалог барысында, өзгенің сөзін өзгерте пайдалануға,

дамытып қолдануға, өзіндік жаңа мағына үстеуге әуестену жиі байқалады. Қысқасы, интермәтіндік зерттеу дегеніміз әдеби тұлғалар, көркем шығармалар арасындағы әр деңгейдегі қарым-қатынастар мен байланыстарды нақтылай отырып, жүйелі анықтаудың, олардың мәні мен мағынасын толығырақ түсінудің бір жолы екен. Әрине, мәтіннің әрбір тілдік белгісінен басқа бір шығарманың сілемін іздеп, әуре-сарсаңға түсетіндер де табылып қалар. Кімнің кімнен не жымқырғанын, біреудің бірдемесін иемденгендерді тексеріп таусылатындар да баршылық.

Әдеби мәтіндегі бөтен құрылымдарды, басқа дискурстарды анықтау, олардың көркемдік қызметіндегі өзгеріс пен құбылыстарды сараптау да интермәтіндік зерттеулерге тән.

Интермәтіндік функция атқара алатын элементтердің сипаты мен түрі сан алуан, олардың ішінен басты құрылымдар қатарына мыналар жатқызылып жүр: 1) басқа шығармаға сілтеме жасайтын атаулар ( "Махаббат, қызық мол жылдар", «Созақтан шыққан Гамлет», «Абайдан соң»); 2) мәтін құрамындағы басқа туындылардан алынған, үзінділер мен сілтемелер; 3) рецептивтік ассоциациялар мен аллюзия тудыратын концептілер мен ділдік архетиптер; 4) әрқилы реминисценциялар, 5) эпиграфтар мен арнаулар; 6) римейк; 7) басқа шығарманы сынау, мазақтау, мұқату мақсатынан туған мәтін; 8) синтаксистік қайталаулар; 9) авторлық сентенция; 10) белгілі әдеби тұлғаларға жүгіну, мінәжат ету, мифтік кейіпкерлердің атын арнайы қолдану.

Әдеби тұлғалар арасынан Абай, Махамбет, Мағжан, Қасым, Мұқағали есімдері мен туындылары интермәтіндік сипатта жиі қолданылып жүргені белгілі. Дегенмен, шығарманың мазмұндық бітімін, мағыналық қабаттарын анықтауға, авторлық ұстанымды танып түсінуге көмектесетін интермәтіндік құрылымдар мен компоненттер бұлармен шектелмейді. Дәстүрге даму жолы деп қарау, ата-баба қалдырған асыл сөздің қадірін білуге ұмтылу да интермәтіндік көрінісі болса керек. М.Жұмабаевтың «Алтын хакім Абайға» атты өлеңінде тұлға аралық, әдеби буындар арасындағы шығармашылық байланыстар ауанын айқындағандай:

«Ай, жыл өтер, дүние көшін тартар,

Өлтіріп талай жанды, жүгін артар.

Көз ашып, жұртың ояу болған сайын

Хакім ата, тыныш бол, қадірің артар.» (Жұмабаев 1989: 22)

Қазақ поэзиясындағы көркем ықпалдастықтың ерекше көрінісі қатарына осындай атаулы арнау өлеңдерін қосуға болар. Абайдың ұлылығын мойындай отырып өз жайынан хабар берген арнау өлеңдер ұлттық поэзияда аз емес, бірақ олар мағынасы, жанрлық бітімі, стилі жағынан ерекшеленеді. Демек, арнау өлеңнің тақырыбының талабы, мазмұндық болмысы, ерекше құрылымы оның интермәтіндік әлуетін арттыратын сияқты. Ал белгілі бір тұлғаға, қауымға, әлеуметтік ортаға, нақты адресатқа бағышталған ой айтудың психологиялық салмағы, обал-сауабы

тағы бар ғой. Ендеше автордың өзгемен етене сырласуының, оңаша мұңдасуының ниеті мен себебіне, әлеуметтік астарына, азаматтық болмысына көз жүгірту қажет. Оған қоса арнау нысанының өзіндік даралығын бейнелеудің, яғни өнімді, қисынды қарым-қатынасқа құрылған диалогтың сыр-сипатына байланысты. Ғ. Жайлыбай өзінің «Ардакүрең» атты өлеңдер жинағында ақын Абайға төрт өлеңін арнаған. Олар: «Абаймен сырласу», «Шыңғыстаудың шырағы болып», «Жидебайда жазылған жыр», «Жаңғырық» өлеңдері.

Төрт өлеңнің мәнмәтінінде Абай өмірімен, туған өлкесімен және поэзиясымен мазмұндық, мағыналық байланыстар байқалады. Бірақ әр өлеңдегі интермәтіндік қызмет атқаратын құрылымдар әр түрлі. Олардың қатарында өлең атауындағы таныс бейнелер, атаулы эпиграф, мәтіндегі цитаталық қайталаулар, аллюзиялар бар. «Абаймен сырласу» өлеңінің атауының өзінде интермәтіндік мазмұн бар. Ақын Ғалым мыңмен жалғыз алысқан дана Абаймен ашық сырласуға бейім. Атасын пір тұтып, ортақ мәселе - қазақ қоғамындағы кезінде Абай көрсеткен міннің бүгінгі замандағы жай-күйінен хабардар еткендей. Өз ұлтының ұлы бола алмай жатып, өзгеге үлгі болуға ұмтылатындардың көптігіне налып, атасымен мұңдасып, «Сен көрген қазақ – сол қазақ» деген ой түйеді.

«Шыңғыстаудың шырағы болып» өлеңінде ұлы ақынның «Адасқан күшік секілді, ұлып жұртқа қайтқан ой» - деген сөзін эпиграф етіп ала отырып, заманның нысанасына ілігіп жамбы болып кеткен қалың ел, қазақтың, қайран жұрттың нәубетке ұшыраған руханиятының жайын былайша толғаған:

«Адасып кеткен күшік ойларым,

Жұртына келіп ұлыды». (Жайлыбай 2008:141)

«Жидебайда жазылған жырда» мәтін құрылымына Абай өлеңдерінен орайына қарай «Туғанда дүние есігін ашады өлең», «Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы», «Жазды күн шілде болғанда» секілді белгілі өлең жолдарын ала отырып, бүгінгі күн үшін де осы құбылыстардың өзекті рухани мәселе екенін көрсетеді. Жалпы, цитаталық ойлауға айрықша мән беруге тырысушылықтың қазіргі постмодернистік мәтіндерге тән сипат екендігі мәлім. Ғ.Жайлыбай да өзі қолданған цитаталарды авторлық мүддеге сай орынды таңдаған. Автор өз ұлтының рухани мұрасына деген көзқарасын айқындау үшін қазақ халқы жиған рухани құндылықтар бастауына ұмсына отырып, оны қастерлеп сақтауға, өзіне де, өзгеге терең түйсінуге шақыратындай. Мәселен, халық әнінен «Қарқаралы басында жалғыз арша» (Жайлыбай 2008: 172), «Баянауыл басында балалы құр» (Жайлыбай 2008: 156), «Өтеді екен дүние қас-қағымда, Ойнап-күлген жарасар, жас шағында» (Жайлыбай 2008: 53), «Оралыңның барында ойна да күл» (Жайлыбай 2008: 118), «Басында Қамажайдың бір тал үкі» (Жайлыбай 2008: 57), Мәди Бәпиұлынан «Сая таппай сарғайған сайғақ құрлы» (Жайлыбай 2008:173), Иманжүсіп Құтпанұлынан «Талай қатын

қазақта ұл туғанмен, Бәрібір Иманжүсіп бола алмай жүр» (Жайлыбай 2008: 146) деген жолдар алынған.

«Жаңғырық» өлеңі Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңімен тығыз интермәтіндік байланыста деп айтуға болады, бұл жерде реминисценцияның қызметі басым. Ал ол дегеніміз өзге ақынның танымал шығармасының жекелеген детальдеріне, образдарына, сарынына шегіне отырып қайта оралудың себебін, яғни таныс компоненттерді авторлық тұрғыны анықтауға, нақтылауға пайдаланылғанын қарастыруға саяды. Нәтижесінде таныс-бейтаныс феномені пайда болады. Өзгеден алынған сарын, деталь, образдың қаламгердің өзіндік ой талқысына түсіп, қосымша қызметке, жаңа мағынаға, тың мәнге ие болған. «Сегіз аяқ» өлеңінің абайтанудағы ең көп зерттелген шығарма екендігі дау тудырмас. Туындының айрықша бітімі, танымдық, көркемдік-эстетикалық қуаты, терең әлеуметтік мәні мен мағынасы, арналы тақырыбы мен өзекті идеясы, өлеңдегі дәстүр мен жаңашылдықтың шебер қиюласуы сияқты мәселелер кеңінен қарастырылған. М.Әуезов: «Ұлы ақынның жазушылық еңбегінің орта тұсында туған белгідей, әрі мол, әрі бар жағынан көркем, келісті шыққан, зор шығарма» - дейді (Әуезов 1985: 232). Сондай-ақ, «Сегіз аяқ» туралы зерттеушілер С.Мұқанов, З.Ахметов, Қ.Жұмалиев, Ж.Ысмағұлов, Ж.Дәдебаев, Қ.Мәдібай сияқты ғалымдар орнықты ой айтқан. Ж.Дәдебаевтің назар аударарлық пікірі мынадай: «... ақынның «Сегіз аяғының» әр сегіз аяқ шумағы – өз алдына бүтін, біртұтас құбылыс. Бұдан да гөрі түсініктілеу айтқанда, «Сегіз аяқтың» әр сегіз шумағы – бір өлең. «Сегіз аяқтың» мағыналық-құрылымдық сипатының осы ерекшелігі оның бір өлең емес, мазмұны тектес, пішіні бір, бірақ әрқайсысының өзіне лайықты болмыс-бітімі анық, толық бір топ өлеңдердің циклы деп бағалауға болар еді.» (Дәдебаев 2014: 232)

Ғ.Жайлыбай өзінің «Жаңғырық» өлеңінде «Сегіз аяқтың»

Жартасқа бардым,

Күнде айқай салдым,

Одан да шықты жаңғырық.

Есітсем үнін,

Білсем деп жөнін,

Көп іздедім қаңғырып.

Баяғы жартас бір жартас,

Қаңқ етер, түкті байқамас – (Жайлыбай 2008: 141).

деген бір ғана шумағын қайталай отырып, оны ойына тірек, идеясына таяныш еткен. Ал мәтін астарына тереңірек үңілген оқырман Абайдың

авторлық концепциясынан туындаған, жайлыбаевша жаңарған мазмұнға қанығар.

Айтар ойымыз анығырақ болуы үшін өлеңнің толық мәтінін ұсынған жөн шығар.

Дауысым шықты жаңғырып,  
Жан-жағым толған жаңғырық.  
Сізден соң өмір – өлеңге,  
Біз қайдан келдік қаңғырып.  
Адасқан күшік секілді,  
Ойларым жұртта қалды ұлып.  
Тұлпар тұяғы кетілді,  
Алашқа тілеп Арлылық.  
Ей, Шыңғыстаудың баласы,  
Запыран құстым  
Зар қылып,  
Қазақтың қайран даласы –  
Жаңғырықтардан мәңгіріп,  
Есімнен кетті тандырып...

Беу, елімнің ерен Абайы,  
Теңіздей терең Абайы,  
Ататын таңның арайы,  
Шұғыла тұнған маңайы.  
Санама мені пендеге,  
Өзіңді көрем түсімде.  
Жартасқа бардың сен неге,  
Жаңғырық есту үшін бе?...  
Қара көңілдің жарағы ең,  
Халқымды бастар мәңгілік.  
Абай ! – деп айқай салып ем,  
– Абайла! – деді жаңғырық.

Аймалап өстік Күн, Айды,  
Көкейде көктеп көп өлең.  
Жаңғырық шықса жылайды  
Абаралы, Мыржық, Дегелең...  
Жаңғырық естіп құрсақтан,  
Ұрпақ боп тудық күнәлі.  
Абайдың өзі мұң шаққан –  
Меңіреу жартас тұр әлі.  
Жаңғырды бүгін тау іші,  
Жанымда менің жанды үміт.  
РУХ-ымның өлмес дауысы –

Шыңғыстан шыққан жаңғырық... (Жайлыбай 2008: 142)

Ғ. Жайлыбайдың «Жаңғырығы» құрылымы жағынан өзгешелеу, ол 8 буынды, 14-12-12 тармақтан құралған 3 шумақтан тұрады. Өлең атауының өзінен «Сегіз аяқ» шығармасына бағытталған мағыналық ишара, меңзеуді көруге болады. Абай тудырған «жаңғырық», «жартас» секілді көркем образдар Ғалым Жайлыбай өлеңінде арнайы түрде қайталаған, бірақ олар қазіргі заман көріністеріне, Абай ұрпағының қазіргі жай-күйіне сәйкес пайымдалып, қазақ даласының бүгінгі хал-ахуалынан ақпарат беретіндей. Қазақтың данасына жас ұрпақ атынан есеп беру, мінәжат ету, медет тілеу де байқалады.

Абайтанушы – ғалым Ж. Дәдебаевтің Абай өлеңіндегі жартас образының мәнін Құран кәрім аяттарына нақты сүйене отырып талдағаны назар аударарлық деп санаймыз: "... Осы аяттардағы сурет пен ақын суреттеп отырған жартастың бейнесі арасында айырмашылық жоқ. Себебі жартас та саңырау, сақау, соқыр, ешнәрсені аңғармайды, байқамайды. Құран аяттарында құбылыстың аты мен заты белгілі, нақты, тура мағынада сипатталған. «Сегіз аяқта» осы нақты, затты құбылыс дерексізденіп (абстракцияланып), ешнәрсені байқамайтын жартас күйінде жұмбақталады. Ақын жартасының архитипі, осылайша Құраннан табылады" (Дәдебаев 2014: 232). Ғ.Жайлыбайдың ой дамытудағы ізденісі мына жолдардан байқалып тұр:

«Жартасқа бардың сен неге?

Жаңғырық есту үшін бе?» - (Жайлыбай 2008: 141)

деп толғанып, оқырманына астары терең, мағынасы мол сауал ұсынған.

«Айқай» мен «жаңғырық» - бір жағынан қарағанда себеп-салдарлық байланысы бар құбылыстар, ал басқа қырынан көз салсақ, бұл екеуі-биннарлық оппозициядағы концептілер. Алыстың – жақыны болса, келістің – барысы болары секілді, адам баласы бар мен жоқтың шекарасын



анықтауға, лажы болса екеуін бітістіруге бек мүдделі. Айналасымен тілдесуге құмар, ой бөлісуге бейім қыр қазағының ісі жұмбақ, әрекеті тосын. Үнсіз жартас еңсесін езеді, дәрменсіз айғай мысын басады. Жартас екеш жартасқа қалай тіл қатса да жауап жоқ, шығатыны тек жаңғырық. Ал ақынның өзі қайырылып ақыл айтып отырған адресаты ақыл-сана иелері адамдар ғой. Абай қалың жұртының, тындаушысының, ортасының өз сөзінің мәнін ұққанын қалағаны даусыз. Еміреніп сүйген елімен, қамықтырған қазағымен болар ашық-жарқын сыр-сұхбатты аңсаған. Талай татымды ой айтқан кемеңгер халқынан түсіністік күтті. Ақынның жаңғырық деп образды түрде алып отырғаны – осындай баянсыз диалог болар. «Сегіз аяқ» өлеңіндегі «Қайрылып сөзді кім ұқсын?», «Ойланар елдің сиқы жоқ», «Көңілсіз құлақ – ойға олақ», «Құлағын салмас, Тіліңді алмас, Көп наданнан түңілдім» деген жолдарды осы ыңғайда зерделеген орынды шығар. Ал осыны Абайдың бүкіл шығармашылығы деңгейінде қарастырсақ, «Қайран сөзім қор болды, тобықтының езіне», «Өздеріңді түзелер дей алмаймын, Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың» секілді ойлар ішкі айғайдың психологиялық жаңғырығындай көрінер. Сонда ақын үшін жаңғырық – ізденістің бастауы, құпияны тануға түрткі, әрекет үшін уәж (есітіп үнін, білсем деп жөнін, көп іздедім қаңғырып).

Ғ.Жайлыбай өлеңінде жаңғырық сөзі жеті рет қолданылған, әр қайталаудың орны бөлек, қызметі басқа, мағынасы өзге. Олар автор өмір сүріп отырған кезеңнің әлеуметтік дискурсымен, күрделі мәнмәтінімен тығыз байланысты.

XX ғасыр ақыны жаңғырықты заттандырған, мұндағы жаңғырық - Семей сынақ полигонындағы ядролық жарылыстардың жаңғырығы. Өлеңде бомба, полигон, жарылыс деген сөздер айтылмағанымен ишара түріндегі имплициттік ақпаратты аңдау қиын емес. Ақын:

Жаңғырық шықса жылайды,

Абыралы, Мыржық, Дегелең – (Жайлыбай 2008: 142)

деген ұлт қасіретіне айналған ядролық сынақ алаңдарына айналған бір кезде Абай кезінде гүл жайнаған, мыңғырған мал жайлаған өлкелердің жылауық күйге түскенін бейнелеуінің мағынасы тереңде. Автор дана Абайына сыр айта отырып, өз заманындағы әлеуметтік-саяси тауқыметтердің мәнмәтініне бойлаған. Бұл басты авторлық ойқазықты Ғ.Жайлыбайдың өлеңдерімен таныс оқырман анық қабылдар, себебі халқына ортақ бұл жүрек сыздатарлық қасіретті бейнелеу арқылы ақын өз туындысының эмфатикалық қарымын еселеген.. Автор ойы мен сезімі алаң. Сынақтардан туындаған кесепат залалы көп. Жер тозған, адам тағдыры таланған. Абай айтқан "қайран жұрттың " арманы азайған, ал туған жердің өзгерген келбеті, талқыға түскен тағдырлар ақын тауанын тауысқандай. "Жетім құлын» өлеңінде «Протонның» уынан өлген енесін іздеп шырқыраған жетім құлын даусының жаңғырығы құлақ жарады, өзіне-өзі қол жұмсап қайтыс болған жарын сағынған жесір әйелдің жоқтауы сай сүйегінді сырқыратады. «Сарыарқа.", «Протон құлаған жыл»

өлеңінде улы у қайтарады деп арақты сілтеп жатқан құрдастар, күйзелген ауыл, ертеңінен түңілген ел, ақбөкені ауып, ерні кезерген жер, құлазыған дала, құлақ кесті құлға айналып бара жатқан атан жілік азаматтар, елдің зығырданы қайнағанына қарамастан зымыранын зулатып жатқан қатігездік суреттелген. «Өң мен түс», «Киікқашқан» т.б. шығармаларында да ел басындағы ауыр жағдайдың, экологиялық нәубеттің себеп салдарына ақын ерекше үңілген. Тұжырып айтсақ, жаңғырықты ақын ділдік образға айналдырған, оған концептілік қасиет дарытқан, өзінше қосымша әлеуметтік мән үстеген.

«Тұлпар тұяғы кетілді

Алашқа тілеп Арлылық

Ей, Шыңғыстаудың баласы,

Запыран құстым зар қылып,

Қазақтың қайран даласы –

Жаңғырықтардан мәңгіріп,

Есімнен кетті тандырып...» - (Жайлыбай 2008: 141).

Мұнда ақын Арлылық сөзін бас әріппен беріп отыруының терең мәні бар, себебі бұл сөз – өлең мағыналарына жол ашатын идеологема. Абай адамшылық жолын нұсқап, мыңмен жалғыз алысты, «Пайда ойлама АР ойла!» дегенді кеңес етті, Ғалым ақын да замандастарының бойынан арлылық іздеп санасын сарсылтады, сезімін сергелдеңге салады. Мазмұндық палимсест екі ақынның азаматтық ұстанымындағы үндестікті көрсетіп тұр. Осы шығарманы адами құндылықтар жолындағы мәңгілік күрес мәнмітінінде алып қарастырудың реті бар. Автор жаңғырықтың адамды мәңгүрт ететін әзәзіл, есалаң қылатын жауыз кейпін ашқан. Оған қоса, жаңғырық – өткеніңді ұмыттырып жіберуге бағытталған дүлей күштей. Әрине, данамен тілдесудің талабы жоғары. Ғалым ақын сол үдеден шығуға тырысқан. Абай сөздерін өзінше ойнатып, құбылтып, түрлі мағыналық тіркестерге түсіре отырып, оған түрліше реңк береді. Енді бір жолдарда жаңғырық қазақы сабырдың көзі секілді бейнеленген:

«- Абай! – деп айқай салып ем,

- Абайла! – деді жаңғырық» - (Жайлыбай 2008: 141).

Мұнда жаңғырық жанды образға енген, диалогқа дайын бейнеге айналған. Адамзаттың санасын дамытатын, зердесін нығайтатын ұғымдай. Аталмыш образдың динамикасы артып, өлең соңында ішкі қуаты үдей түседі, нәтижесінде жаңғырық енді бернелік деңгейге ауысады:

Жаңғырды бүгін тау іші,

Жанымда менің жанды үміт.

РУХ-ымның өлмес дауысы –

Шыңғыстан шыққан жаңғырық... (Жайлыбай 2008: 141) .

Абай ертеде сарыла күткен жаңғырықты бүгінгі ақын Ғалым естігендей. Ол іздеген жоғын Абайға ере жүріп тапқандай. Сауалына жауабын, жанына рухани қуатты хакім ақын сөздерінен алғандай. Ақын сөзіне құлақ түрсек, Абай мұрасы бүгін «Халқын мәңгілік бастап жүретін қара көңілдің жарығы», «рухының өлмес дауысы» екен. Демек, данышпан ақын шығармалары барша қауымның өркендеуіне бек мүдделі екен. Абай мұрасы- адамгершілікке, имандылыққа үндеуші, елінің дамуына себепші этномәдени бірегейлікті арттыратын ұлттық код.

Тұжырып айтсақ, Ғ.Жайлыбайдың Абай өлеңдеріне қатысты сілтемелері, аллюзиялық меңзеулері және астарлы емеуріні, мәнді ишарасы, мағыналы қайталаулары, мазмұндық палимпсесттер, образды пастиштер сияқты интермәтіндік элементтер тарихи тамырластықты, идеялық сабақтастықты, шығармашылық ықпалдастықты, рухани жалғастықты бейнелеу үшін орынды қолданылған. Қос ақын арасындағы тұлғалық, екі заман арасындағы әлеуметтік-психологиялық ұқсастық пен айырмашылықты анықтауда интермәтіндік байланыстар сәтімен пайдаланылған. Оған қоса авторлық ұстанымдар арасындағы диалог үдерісі де қызғылықты.

#### **REFERENCES (Пайдаланған әдебиеттер):**

- Әуезов, Мұхтар (1985), Жиырма томдық шығармалар жинағы. XX том. Алматы. Ғылым.
- Дәдебаев, Жанғара (2014), Абайдың антропологиясы. Алматы. Қазақ университеті.
- Жайлыбай, Ғалым (2008), Ардакүрең. Өлеңдер. Алматы. Қайнар.
- Жұмабаев, Мағжан (1989), Шығармалары. Алматы. Жазушы.